

FROJIMOVICS KINGA

# A BRICHA KEZDETEI MAGYARORSZÁGON (1945 NYARA – 1946 MÁRCIUSA)

## Bevezető

■ Amikor 1945 májusában a második világháború véget ért, Németországban a szövetségesek 9 millió kényszermunkást és 80 ezer koncentrációtábor-túlélőt találtak. Ők lettek azok a hontalanok, akikről az előzetes elképzelések szerint repatriálásukig a szövetséges haderőknek, illetve az UNRRA-nak kellett gondoskodnia civil és különböző egyházi szervezetek segítségével. A hontalanok nagy része ugyan hamarosan visszatért szülőföldjére, 1945 augusztusában még mindig több mint másfél millió hontalan élt Németország-, Ausztria- és Olaszország-szerte DP-táborokban.<sup>1</sup> A hazatérők döntő többsége Kelet-Európából a Harmadik Birodalomba hurcolt kényszermunkás volt, de nagy számban találunk közöttük zsidó koncentrációtábor-túlélőket is: a túlélők leginkább Nyugat-Európába, valamint Csehszlovákiába, Magyarországra és Romániába tértek vissza.<sup>2</sup> A Lengyelországból és a balti államokból származó zsidó túlélők döntő többsége ezzel szemben a hontalan táborokban maradt, ők alkották a She'erith Hapleithah (a héber kifejezés magyarul leginkább „túlélő maradék”-nak fordítható) magját.<sup>3</sup>

1945 folyamán aztán a zsidó túlélők száma nemhogy csökkent a hontalantáborokban, ahogyan azt a repatriációt sürgető szövetségesek és az UNRRA egyaránt remélte, hanem jelentős növekedésnek indult. 1945 őszén megérkeztek az első olyan zsidó túlélő csoportok Lengyelországból Németországba, amelyek a túlélők által szervezett Bricha-mozgalom (a héber kifejezés magyar megfelelője „menekülés”) keretében illegális utakon



„Nehéz felidézmem  
a dátumokat, mert  
az alijánk, ami  
[manapság repülővel]  
egy mindössze négyórás  
út Budapesttől  
Tel-Avivig, nekünk két  
évet vett igénybe. És ezt  
a két évet táborról  
táborra menve  
»élveztük«. Ki tud erre  
pontosan  
visszaemlékezni?”

menekültek el a háború utáni Kelet- és Kelet-Közép-Európából. A még 1944 második felében gettóharcosokból és partizánokból szerveződő Brichának a következő években, 1945 és 1948 között nagyjából 250 ezer kelet-európai, főleg lengyelországi, csehszlovákiai, romániai és magyarországi zsidó kivándorlását sikerült megszerveznie Ausztria, Németország és Olaszország hontalan- és tranzitáboriba, hogy aztán onnan a túlélők a tengerentúlra vagy Erec-Jisraelbe (brit Palesztina) jussanak.<sup>4</sup>

A Bricha különböző menekülési útvonalait Csehszlovákián, Magyarországon, Jugoszlávián, Románián, illetve Ausztrián keresztül a németországi hontalantáborokba, illetve az olasz tengerpartra tudományos monográfiában elsőként Yehuda Bauer dolgozta fel.<sup>5</sup> Jelen írásomban csupán a magyarországi Bricha-mozgalomról és az országon áthaladó útvonalról fogok beszélni.

## A Bricha kiépülése Magyarországon

■ A magyarországi deportáltak segítésére 1945 tavaszán, még az ország teljes felszabadulása előtt létrehozott zsidó segítségnyújtó szervezet, a Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság (DEGOB)<sup>6</sup> adatai szerint 1945 áprilisa és decembere között összesen 82 144 deportált és munkaszolgálatos túlélő tért vissza Magyarországra. Voltak olyanok is, akik csak 1946-ban tértek vissza az országba, számuk – szintén a DEGOB nyilvántartása szerint – 1187 fő volt.<sup>7</sup> A budapesti gettók túlélőivel együtt ők voltak azok az emberek, akiknek más holocaust-túlélőkhöz hasonlóan el kellett dönteniük azt, hogy életüket szülőhazájukban akarják folytatni, vagy máshol akarnak új életet kezdeni. Egyik lehetséges, bár egyáltalán nem kizárólagos megoldásként merült fel már 1945-ben is Erec-Jisrael, az akkori brit Palesztina. A tömeges palesztinai kivándorlás ugyanakkor egészen 1948-ig, tehát Izrael Állam kikiáltásáig csak illegális utakon zajlott.

Ennek az illegális kivándorlásnak a megszervezésére és lebonyolítására Magyarországra, hasonlóan Európa más országaihoz, már 1945 folyamán errec-jisraeli küldöttek érkeztek. Feladatuk a Magyarországon élő zsidó túlélők kivándoroltatása mellett az országon átvonuló túlélők útjának megszervezése is volt. A magyarországi Bricha vezetője, Yehuda Talmi Brassóban született Füredi Pálként, és cionista nevelést kapott. 1938-ban alijázott, ahol a Kfar Glikson kibuc egyik alapítója lett.<sup>8</sup>

Talmi Nápolyon és Grazon keresztül kalandos úton érkezett Magyarországra 1945 augusztusában. Szentgotthárdnál kelt át a határon, és az első település, amit elért, Szombathely volt, ahol akkoriban már működött a Bricha első illegális átkelőhelye, melyet magyarországi cionista ifjúsági szervezetek tagjai, a halucok létesítettek. Ők segítették Talmi Budapestig. Talmi legfőbb feladata minél több magyarországi zsidó, illetve átvonuló kivándoroltatása volt Ausztria és Jugoszlávia felé. Az errec-jisraeli küldöttek reálisan mérték fel, hogy előbb-utóbb a szovjet fennhatóság alatt lévő területekről senki sem fog tudni távozni. 1967-ben a vele készült interjúban többször is felidézte akkori félelmeit: más, a keleti blokk országaiban működő küldöttekhez hasonlóan előre rettegett attól a naptól, amikor a szovjet hatóságok lezárják a határokat.

A Bricha fő útvonala Magyarországról Ausztria (Bécs, illetve Graz), majd onnan a németországi hontalantáborok felé vitt. Az Ausztria felé tartók két illegális határátelőkönél lépték át a magyar-osztrák határt: Graz felé Szentgotthárdnál és Bécs felé Szombathely–Rechnitznél. Volt egy jóval kevesebbek által használt útvonal is: Jugoszlávián keresztül az olasz tengerparta. A jugoszláviai átkelő 1945 májusában nyílt, Szabadka és Zágráb felé. 1945 nyara és 1946 márciusa között Talmi becslése szerint 45-50 ezer zsidó vándorolt ki Kelet-Európából Magyarországon keresztül. Többségük Lengyelországból, Csehszlovákiából, Romániából és szovjet Kárpátaljáról érkezett. Ugyanebben az időszakban 5-6 ezer magyarországi zsidó is kivándorolt, többségük gyerek és az őket kísérő halucok.

1946 márciusáig a Bricha nagyobb problémák nélkül működött Magyarországon, hetente többször indultak 500 illegális kivándorlót szállító vonatok Ausztria felé. Akkor azonban a magyarországi politikai rendőrség leállította az akciót. Győr után, de még a határ előtt titkosrendőrök megállítottak egy vonatot, melyen 500, hamis papírokkal rendelkező zsidó kivándorló utazott. Leszállították a zsidó családokat, és volt nyilasokat kerestek köztük azzal az állítással, hogy ezekbe a csoportokba ilyenek is bekeverednek, és így emigrálnak. A Bricha szervezői a zsidó kivándorlást kihasználó nyilasokról semmit sem tudtak, de azok valóban kihasználták a zsidó kivándorlást. A leállított csoportban tényleg volt néhány olyan volt nyilas, akik körülmélteltek, egy rabbinál tanultak a zsidó vallásról, és a Brichánál jelentkeztek kivándorlásra. A rendőrök őket és a csoport Bricha kíséreit elfogták. A vonat leállításával párhuzamosan nyomozók törtek be a Bricha budapesti irodájába is (az iroda az Ezra fedőnevet viselte), ahol dokumentumokat és valutát foglaltak le.

Az incidenst követően 1946 márciusa és év vége között Talmi szerint mintegy 18 ezer zsidó vándorolt ki Magyarországon keresztül. Ebben a számban benne vannak a magyarországiak is.

A DEGOB adatai szerint ugyanakkor a DEGOB Erzsébet-otthonában (XIV. ker. Ajtósi Dürer sor 37.) 1946 januárja és szeptembere között összesen több mint 110 ezer ún. átvonuló töltött legalább egy éjszakát: januárban 9056, februárban 6977, márciusban 10 976, áprilisban 20 444, májusban 15 352, júniusban 16 451, júliusban 14 520, augusztusban 11 115, szeptemberben pedig 5600 ember szállt meg éjszakára az Erzsébet-otthonban. Összesen 110 491 fő.<sup>9</sup> Az átvonulók között persze nem mindenki a Bricha keretében Kelet-Európából a hontalantáborokba tartó zsidó volt. Szép számban voltak közöttük olyanok, akik munkaszolgálatból vagy deportálásból valamikor 1945 folyamán visszatértek magyarországi lakóhelyükre, de hamarosan a kivándorlás mellett döntöttek. A DEGOB által vezetett statisztikák sajnos nem teszik lehetővé, hogy a Magyarországról, illetve más kelet-európai országból kivándorolni szándékozókát számszerűleg elkülönítsük egymástól. Mindenesetre az Erzsébet-otthonban 1946 januárja és szeptembere között átlagosan napi 400 emberrel gondoskodtak a DEGOB munkatársai.

Annyi bizonyos, hogy míg 1945–1946-ban elsősorban Lengyelországból érkezett zsidók vonultak át Magyarországon a Bricha keretében (számuk 1946 nyarán, majd különösen júliusban, a kielcei pogromot követően megugrott), 1947-ben a Romániából menekülő zsidók közül is egyre többen választották a Magyarország–Ausztria irányt, bár számuk meg sem közelítette a Lengyelországból menekülőök számát. 1947 áprilisa és októbere között havonta 3-4 ezer romániai zsidó érkezett Magyarországra. A Bricha történetébe ez a „Menekülés az éhség elől” néven vonult be. A Romániából érkezettek részben önállóan, részben a Bricha embereinek segítségével jutottak el Budapestre, majd onnan a magyar–osztrák határra.<sup>10</sup>

A kivándorlók többsége Bécsben a helyi hitközség volt kórházába (1942 októberében zárt be), a Rothschild kórházba érkezett, amely 1945 nyaratól – hivatalosan csak 1945 októberétől – Bécs legnagyobb hontalantábora volt.<sup>11</sup>

## Keresztül Magyarországon: életutak

■ Kik voltak azok a zsidók, akik a második világháborút követő néhány évben az elvándorlás mellett döntöttek? A következőkben néhány olyan túlélő tipikus életútját fogom nyomon követni, akik vagy Magyarországon élték túl a holocaustot, és a háborút követően onnan vándoroltak ki, vagy a háborút követően visszatértek szülőföldjükre, de hamarosan a kivándorlás mellett döntöttek, és Magyarországon keresztül jutottak Erec-Jisraelbe. Tanúvallomásaikat az izraeli Jad Vashem őrzi.

## Bursteinék, egy magyarországi vallásos cionista család<sup>12</sup>

■ Burnstein Mordehaj jómódú földbirtokos családban született Brno mellett. Kassán tanult gimnáziumban, de otthagyta az iskolát, jesivába kezdett járni, és haszid, valamint cionista lett. Mivel nem akart bevonulni a hadseregbe, rabbija tanácsára átszökött Magyarországra, így került Sátoraljaújhelyre. Ott kötött házasságot 1933-ban az akkor már árva Hana Rahel (Regina) Schönfelddel, aki Sátoraljaújhelyen született. 1935-ben született első fiuk, Mihael (Miklós) Sátoraljaújhelyen, majd a második fiú, Vilmos (Jakov) már Budapesten 1937-ben. Harmadik gyerekük az 1938-as születésű Judit. A családot Hana Rahel tartotta el libakereskedőként, mivel Mordehaj tanult.

1941-ben az apát, nem lévén magyar állampolgársága, letartóztatták, és egy budapesti fogházban tartották fogva. 1942-ben vagy 1943-ban aztán Mordehaj munkaszolgálatra vitték a keleti frontra. Míg a háború után haza nem tért, a család semmi hírt nem kapott róla.

1943-ban Szlovákiából Budapestre érkezett Mordehaj idősebb bátyja és szülei, akiket sikerült elhelyezni egy öregotthonban. A nagyapa azonban hamarosan, három héttel Budapestre érkezése után meghalt. Ezután a nagymama visszament Szlovákiába, hiszen a család nagy része ott élt. 1944-ben velük deportálták.

1944 nyarán a Burstein családnak (Hana Rahelnek, a három gyereknek és egy nagynénjüknek) át kellett költöznie egy csillagos házba, a Teleki tér 5-be, ahol Mordehaj legjobb barátja élt.

Magyarország német megszállását követően Hana Rahel testvéreit és családjaikat a sátoraljaújhelyi gettóból Auschwitzba deportálták. Hana Rahelék összesen nyolcan voltak testvérek. A 7 testvér családostul élt Sátoraljaújhelyen. Az egész családból Judit 7 unokatestvére maradt életben, őket Judit szülei vitték ki a háború után Erec-Jisraelbe.

A nyilas hatalomátvétel után a három Burstein gyereket anyjuk a Columbus utcai gyerekházba adta be, ő pedig egy svéd védett házba került. A gyerekházból Judit az emeletes ágyakra emlékszik, melyektől a mai napig retteg. Egy nap ugyanis összeomlottak. Judit élénken emlékszik, hogy kiszedtek mindent a romok alól, valaki felállt a halom tetejére, és egyesével felmutatta a dolgokat, hogy tulajdonosaik ráleljenek. Ugyanaznap váratlanul megjelent anyjuk is, aki azért jött, mert elhatározta, hogy inkább átviszi a gyerekeket a védett házba, hogy együtt legyenek. Anyja érkezése után azonban nem sokkal a gyerekotthont támadás érte, a nyilasok a budapesti nagygettó felé vitték a sorokba állított gyerekeket. Útközben az anyjuk egyre hátrébb sorakoztatta a gyerekeket, akik nagyon gyengék voltak a sok éhezéstől, és már hasmenésük is volt. Mikor már csak néhány méterre voltak a gettó kapujától, Jakov közölte, hogy ha megölik sem megy be. Mihael viszont közölte, hogy ő mindenképpen bemegy, mert olyan venge, hogy már menni sem bír. Mire anyjuk úgy döntött, hogy egyszerűen kilépnek a sorból, és szép lassan elindulnak másfelé. Elértek egy villamosmegállóba. És a villamossal megérkeztek a Szent István parknál lévő védett házba.

A védett házban Bursteinék nagyon szenvedtek a bombázásoktól és a belövésektől, valamint az éhségtől. Anyjuk csillag nélkül járt ki a házból ételt szerezni számukra. Egyszer kávészemekkel tért vissza, ezt rágcsálták napokig. Egy alkalommal sikerült kenyeret szereznie, de mire visszaért volna vele, maga is éhes lévén, megette az egészset. Ezt még éveikig mondogatta, nem tudott megbocsátani magának.

A védett házból a Dunára láttak, és Judit maga is látott kivégzéseket a Duna-parton. A nyilasok többször is betörték a házba, de őket nem vitték el. A gyerekek már olyan gyengék voltak, hogy csak feküdtek egy ágyban.

A felszabadulásból Judit arra emlékszik, hogy az egyik szovjet katonától kenyeret kért, az adott is neki, és a gyereket a magasba emelte azzal, hogy neki is van egy kislánya otthon.

Még 1945. január-februárban valamikor hírt kaptak apjukról, hogy életben maradt, és próbál hazajutni. Végül Bécsen keresztül érkezett meg pár hónap múlva. A család először a Teleki téri lakásba ment vissza, az a ház állt. Hamarosan kiderült, hogy Szombathelyen egy zsidó ifjúsági tábor van gyerekeknek, ahol fel is táplálják őket. Hana Rahel elhatározta, hogy két fiát odaküldi. A gyerektáborban ráadásul egy Burnstein-rokon, egy 18 éves fiú volt az egyik madrich. Amikor azonban Mordehaj hazatért, személyesen leutazott megnézni a gyerekeket, és kiderült, hogy a helyet a baloldali Hasomer Hacair cionista ifjúsági mozgalom tartja fenn. A vallásos gyerekekről levették a kipát, és tréflit adtak nekik enni. A két Burstein fiúra ugyan a rokon vigyázott, így ők nem ettek tréflit, és megmaradt a kipájuk is, Mordehaj ennek ellenére azonnal hazavitte a gyerekeket.

Mordehaj még 1945 nyarán elkezdte előkészíteni a család kivándorlását, beleértve a Schönfeld család túlélő tagjait is. A Burnstein-testvérek közül csak Mordehaj egy bátyja (Berci, Benjamin) maradt meg, ő beállt a szlovák partizánok közé. A háború után a Brichában vett részt, először Bukarestben, aztán Budapesten. 1945 augusztusában Berci volt az, aki üzent, hogy a család nekiindulhat. Hátizsákokkal indultak neki, hogy úgy tűnjön, csupán vidékre mennek kicsit feltáplálni magukat a háború után. Csupa 14-16 éves gyerek és Judit szülei. Vonattal utaztak Ausztriába, majd onnan Olaszországba. A Schönfeld gyerekeket illegális Alijat Hanoár csoportokba osztották szét, ők 1945–1946 folyamán megérkeztek Erec-Jisraelbe. De a szűk család (szülők és három gyerek) ezt nem akarta, mivel veszélyesnek találták az illegális aliját. Ők két és fél évig ide-oda vándoroltak Olaszországban, és vártak az alijára.

Bursteinék 1947 szeptemberéig maradtak Olaszországban, ahol időközben megszületett a család negyedik gyereke, David is. A kislíú a Budapesten meghalt nagypapa után kapta a nevét. A család 10 napos út után, Erev Szukkotkor érkezett meg Haifára.

Judit, mióta 1947-ben megérkezett az akkori Erec-Jisraelbe, soha nem hagyta el az országot. Még bátyja egyik gyereke amerikai házasságkötésére sem utazott el. Egyetlen alkalommal tett kivételt, a Jad Vashem által készített interjú készítésének évében, tehát 2000-ben öt napra elment Auschwitzba. Ott gyertyát gyújtott meggyilkolt családtagjai emlékére.

A Burstein család története annak a kevés magyarországi zsidó családnak az egyik lehetséges története, ahol a szűk család egésze túlélte a holocaustot. Miközben a nagy családból nagyon sokan, teljes családok a holocaust áldozatai lettek. A vallásos és egyben cionista Bursteinék a háború után Magyarországon egy pillanatra sem találták a helyüket, és az apa hazatérése után kizárólag a család fizikai állapotának feljavításával, majd ezt követően a kivándorlás megszervezésével foglalkoztak.

Más élményekkel rendelkeznek azok a túlélők, akik fiatal felnőttként, egyedül éltek túl a holocaustot.

## David Lebovics, egy munkaszolgálatos fiatal<sup>13</sup>

■ David Lebovics az akkor Csehszlovákiához tartozó kárpátaljai Solotvinán (Aknaszlatina) született 1923-ban. Négyen voltak gyerekek, apjuknak egy kis vegyesboltja volt, és földműveléssel is foglalkozott. David hét évet tanult cseh elemi iskolában és hederben (délelőtt az iskolában, délután a hederben), majd jesivába ment.

1939-ben Kárpátalja újra magyar fennhatóság alá került, 1944. április közepén az aknaszlatinai zsidókat gettóba zárták. David a gettóban kapta meg munkaszolgálatos behívóját, mivel akkor lett 21 éves. Nagybányán kellett jelentkeznie, ahol a 110/62-es sz. munkaszolgálatos századba osztották be. Főleg romeltakarításon, valamint útépítéssel dolgoztak Nagybányán és környékén.

Egyik munkájuk az volt, hogy miután Kolozsvárról Auschwitzba deportálták a zsidókat (1944. május 25. és június 9. között) a gettóként működő téglagyárat nekik kellett kitararítaniuk. Ott látták – többek között az elválasztófalaként kifeszített pokrócokból –, hogy a téglaszárítókban az emberek milyen zsúfoltságban, milyen körülmények között éltek. Ezenkívül a nagybányai zsidók deportálásának is szemtanúi voltak (szintén 1944. május végén, június elején deportálták őket Auschwitzba).

1944 októberében, amikor éppen Szatmárnémetiben voltak, és a Vörös Hadsereg már állandóan hallótávolságban ágyúzta a környéket, egy bombázás alkalmával szétzaladtak. Néhány napig egy környező faluban voltak – mintegy hatvanan David századából az egyik kerettel együtt –, amikor magyar tüzekek érkeztek a faluba, akik összeszedték az ott lévő munkaszolgálatosokat (más századokból is voltak), és újjászervezték a századot. A helyi foci pályán gyűjtötték össze őket, és egy munkaszolgálatos fiút, aki bújkált a faluban, mindenki előtt példát statuálva kivégeztek.

Erdélyből átvitték őket gyalogmenetben Magyarországra egészen a nyugat-magyarországi Szombathelyig. Ott 1944 telén és 1945 tavaszán az erdőben fát vágtak, és bunkert építettek. 1945. március legvégén a már oda is közeledő Vörös Hadsereg elől kiűrtették a táborát és gyalogmenetben (néha szekereken) átvitték őket Ausztriába, Grazba.

Grazból a századot átirányították Jugoszláviába, ahol német–magyar közös parancsnokság alatt tankcsapdákat ástak. Valamikor április végén, május elején ez a környék is felszabadult. Még nagyjából két hétig ott maradtak, mert semmilyen közlekedési eszköz nem volt, aztán a helyiek adtak szekereket, amikkel eljutottak a magyar határig. A partizánoktól igazolást kaptak, hogy zsidó munkaszolgálatosok, és ők szabadították fel őket.

Magyarországon vonaton folytatták az utat Budapestig. Ott találkoztak a koncentrációs táborokból visszatért első túlélőkkel, akik beszéltek nekik Auschwitzról és a táborokról. Budapesten mindenki várt egy darabig, hátha valaki hazatér a családjából. A visszatérőktől David úgy hallotta, hogy négy évvel fiatalabb öccse életben maradt. Egy ideig várt, de miután senki sem érkezett meg, elhatározta, hogy két másik fiúval visszatér Aknaszlatinára, hátha ott talál valakit.

Aknaszlatinán senkit sem talált családjából, és a helyiek által elrabolt értékeikből sem tudott semmit visszaszerezni. Elhatározta, hogy Kolozsváron élő rokonaihoz megy, majd kivándorol Erec-Jisraelbe, mert nem akart azok között maradni, akik, mint mondta, „látták a nyomorúságunkat, és örültek neki”.<sup>14</sup>

Kolozsváron megtalálta három unokafivérét és az unokanővérét. Mivel közülük senki sem akart vele tartani, és időközben megtudta, hogy egy máramarosszigeti nagybátyja is túlélte két gyerekével együtt a holocaustot, elutazott hozzájuk, hátha ott valakit sikerül rábeszélnie a kivándorlásra. Ők sem akartak elmenni, ezért végül 1945 novemberében egyedül visszament Budapestre, kapcsolatot keresett a Brichával, és egy csoportban Ausztriába ment még novemberben.

A magyar–osztrák határon éjszaka mentek át valahol az erdőben. Bécsbe vitték őket, majd onnan a Bricha emberei továbbvitték az amerikai zónában lévő Bad Gasteinbe, egy zsidó DP-táborba.

Ott megtudta, hogy öccse tényleg életben maradt, és egy franciaországi szanatóriumban van. David mintegy fél évet töltött Ausztriában, fél évet pedig Olaszországban, amíg aztán alijázni tudott. 1946 októberében alijázott Torinón keresztül. A hajót Haifa közelében elfogták az angolok, a 650 menekültet Ciprusra internálták. A jesivában tanult David, aki már Olaszországban is tanított csoportokat héberül, ezt folytatta a ciprusi táborban is. Végül 1947 tavaszán a britek átvitték az errec-jisraeli Atlit börtönébe, ahonnan aztán nagyjából egy hónap múlva szabadon engedték. Néhány hónapig alkalmi munkákból élt, majd 1947 novemberében bevonult önkéntes-

ként a Haganába. 1948-ban részt vett a függetlenségi háborúban. 1949-ben megházasodott, egy fia és két lánya született. A fia, aki ejtőernyős volt, 1969-ben elesett Jerichó mellett.

David a holocaustot 21-22 évesen a magyar hadseregben munkaszolgálatosként, munkatáborról munkatáborra vándorolva élte túl. 1944 tavaszától 1945 tavaszáig századával bejárta szinte egész Erdélyt, átment Magyarországon és Ausztrián, hogy aztán Jugoszláviában szabadítsák fel Tito partizánjai. Erdélyben látta a kiűrt gettókat (Kolozsváron), és a zsidók deportálását (Nagybányán). Ebből megértette, milyen sors várt saját, Aknaszlatinán gettóba zárt családjára. A háború után, miután közvetlen hozzátartozói közül sem Magyarországon, sem az akkor már a Szovjetunióhoz tartozó szülőhelyén, sem erdélyi rokonainál senkit sem talált életben, elhatározta, hogy alijázik. Másfél éves út után, hontalantáborokat, az angolok ciprusi internálótáborát és atliti börtönét megjárva végül elérte célját, alijázott.

A túlélőknek van egy harmadik, a többitől világosan elkülönülő csoportja is. Olyan zsidók, akiknek nincsenek személyes, „testközeli” tapasztalataik sem a koncentrációs, sem a munkatáborokról, de a holocaust éveit során – „természetesen” – valamilyen módon állandóan tudatában voltak létezésüknek.

### Tova Weisz, egy bújkáló zsidó<sup>15</sup>

■ Tova Ben-Yehuda (sz. Weisz) az Esztergom melletti Pizskén született 1926-ban. A környéken apja oldaláról sok rokon élt, nagybácsik és nagynénik. 1932-ben a kétyerekes család átköltözött Mosonmagyaróvárra, ahol az apa ruhaszalont nyitott. Tova bátyja, György (később Izraelben Yisrael) Győrben tanult kereskedelmi iskolában, majd visszatért a családhoz Mosonmagyaróvárra. Győrben cionista lett, és még a háború kitörése előtt bejelentette otthon, hogy alijázik. Ezt meg is tette, és innentől kezdve csak ritka levélváltás volt közte és családja között.

1939-ben, amikor az első menekültek érkeztek Lengyelországból, az apa elhatározta, hogy nem érdemes kisvárosban maradniuk, ahol mindenki ismeri őket, biztonságosabb, ha a fővárosba, Budapestre költöznek. Ott, mivel a zsidótörvények értelmében már nem lehetett saját üzlete, egy örmény csendestársa lett (tehát az örmény volt a stróman), és vettek egy cipőgyárat.

1942-ben többé nem tudtak kapcsolatba lépni a Szlovákiában, Pozsonyban élő rokonaikkal, amiből megértették, hogy valami történt velük. 1944 márciusában, miután a németek megszállták Magyarországot, az apa elhatározta, hogy megpróbálnak „eltűnni”. Még a mosonmagyaróvári üzletében volt egy segédje, akit ekkor újra megkeresett, és megkérte, hogy segítsen nekik. A segéd odaadta a Weisz szülőknek saját szülei iratait. Ezek segítségével egy szobát béreltek Budapesten, a háziaknak azt mondván, hogy Mosonmagyaróvárról érkezett magyarok, akik orvosi kezelésre érkeztek Budapestre, és néhány hónapot kell előreláthatóan a városban tartózkodniuk. Tovának szintén vett iratokat egy szerelőtől, aki budapesti házukban dolgozott (a férfi testvére, Füzi Magda iratait hozta el Tovának). Tova máshol bérelt szobát, és egy gépészmérnök nagybátyja segítségével a budapesti Siemens gyárban kezdett dolgozni mint munkáslány.

1944 tavaszán, az Esztergom környéki zsidók gettósításának megkezdése előtt apja leküldte Továt vonaton Pizskére és környékére, hogy meggyőzze ott élő rokonait, semmiképpen ne menjenek be a gettóba, és lehetőleg utazzanak fel Budapestre. Ők azonban úgy döntöttek, hogy ott maradnak. Mindannyian Auschwitzba kerültek, senki sem tért vissza közülük. Iratai segítségével Tova gond nélkül be tudott menni 1944/45 telén a még nem lezárt pesti gettóba is, ahová rokonainak vitt élelmet.

A nyilas időket is így, külön-külön bújkálva élték túl, és a felszabadulást, 1945 februárját követően az egész család visszaköltözött a Francia úti otthonába. A házukhoz közel a Makkabi Hacairnak még 1945-ben egy otthona nyílt, ahová Tova elkezdett járni. A háború után újra kaptak leveleket Erec-Jisraelben élő fivéréitől, aki folyton sürgette a családot, hogy alijázzanak. A szülők nem voltak biztosak benne, de Továt el akarták küldeni. A Makkabi Hacair otthonban valamikor még 1945-ben 70-80 árva gyereket gyűjtöttek egybe, és kis csoportokban nevelőkre bízta őket. Ilyen nevelő lett Tova is: hat gyerek tartozott hozzá. A teljes csoport, 4-16 éves gyerekek, 1946 februárban hagyta el Magyarországot, és a Bécs–Leipheim–Bayerish Gmain útvonalon érkezett a németországi Bad Reichenhall hontalantáborába 1947-ben. A csoport végül az Exodusra került. Visszavitték őket Németországba, de még Izrael Állam kikiáltása előtt megérkeztek az országba.

Tova története egy „igazi”, lengyel típusú „Aryen-side story” Budapesten. Ő soha nem volt koncentrációs táborokban, de vidéki rokonai „eltűnése” révén, majd a háborút követően a visszatérő túlélőktől állandóan hallott róluk valamit. Ő abban a két évben élt táborokban, hontalantáborokban, amikor már mint fiatal nő egy gyerekcsoport felelőseként alijázott. Amikor 1989-ben az interjúkészítő megkérdezte tőle, pontosan mikor hagyta el ő és csoportja Magyarországot, a következőt válaszolta: „Nehéz felidézni a dátumokat, mert az alijánk, ami [manapság repülővel] egy mindössze négyórás út Budapesttől Tel-Avivig, nekünk két évet vett igénybe. És ezt a két évet táborról táborra menve »élveztük«. Ki tud erre pontosan visszaemlékezni?”<sup>16</sup>

## Összegzés

■ 1945–1946 folyamán tehát elsősorban olyan zsidók vándoroltak ki Magyarországról, akik vagy vallásosságuk miatt, vagy ideológiai megfontolásokból nem találták helyüket a szovjet fennhatóság alatt berendezkedő baloldali Magyarországon, továbbá akik vagy teljes családjukat elveszítették a holocaust éveiben, vagy csak nagyon kevesen maradtak a szűk családból életben. Olyanok is akadtak szép számmal a kivándorlók között, akik kölcsönvéve Yehuda Talmi szavait, egyszerűen nem tudták elképzelni életük folytatását a számukra egyetlen „óriási temetővé” változott Európában, és ezért Erec-Jisraelbe vagy a tengerentúlra akartak kivándorolni.

A magyarországi zsidók jelentősebb számban azonban 1945 után Magyarországon maradtak, és csak az 1956-os forradalmat követően hagyták el újra sok ezren az országot. Akkor, amikor egy rövid időre felnyílt az a vasfüggöny, melynek bezáródásától olyannyira tartottak a Bricha szervezői már 1945-ben is.

### ■ JEGYZETEK

1. Zeev W. Mankowitz: *Life Between Memory and Hope: The Survivors of the Holocaust in Occupied Germany*. Cambridge UP, Cambridge, 2002. 11–12. (A továbbiakban Mankowitz: *Life Between Memory and Hope*.)
2. Yehuda Bauer: *The History of the Holocaust*. Franklin Watts, New York, 1982. 237–238; valamint Yehuda Bauer: *The Death Marches: January-May, 1945*. Modern Judaism February 1983. 1–21
3. 1945 júliusában Yehuda Bauer számításai szerint 14-15 ezer zsidó DP élt Bajorországban, 7 ezer Bécsben, 13 ezer Bergen-Belsenben és 8 ezer Berlinben. Lásd Yehuda Bauer: *Out of the Ashes: The Impact of American Jews on Post-Holocaust European Jewry*. Pergamon Press, Oxford & New York, 1989. 48
4. Mankowitz: *Life Between Memory and Hope*. 17; valamint Yehuda Bauer: *Flight and Rescue: Bricha, the organized escape of the Jewish survivors of Eastern Europe, 1944-1948*. Random House, New York, 1970. 75–112. (A továbbiakban Bauer: *Flight and Rescue*.)
5. Bauer: *Flight and Rescue*. A téma egy korábbi, tudományosan kevésbé alapos feldolgozása Ephraim Dekeltől származik, aki 1947–1948 során errec-jisraeli küldöttként a Bricha európai parancsnoka volt. Az eseményeket testközelből meg tapasztaló szerző könyve eredetileg héberül jelent meg két kötetben 1958-ban Tel-Avivban *Banetive HaBríha* címen. Angol változatát lásd Ephraim Dekel: *B'riha: Flight To The Homeland*. Herzl Press, New York, 1972. (A továbbiakban Dekel: *B'riha*.)
6. A DEGOB történetére lásd Horváth Rita: *A Magyarországi Zsidók Deportáltakat Gondozó Országos Bizottsága (DEGOB) története*. MAKOR 1, Magyar Zsidó Levéltár, Bp., 1997. (A továbbiakban Horváth: *DEGOB*), vala-



mint Rita Horváth: *Jews in Hungary after the Holocaust: The National Relief Committee for Deportees, 1945-1950*. The Journal of Israeli History 1998. 2. sz. 69–91.

7. Az 1945-re vonatkozó adatok forrása: Magyar Zsidó Levéltár, DEGOB iratai: *Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság statisztikája 1945. december 3-ig.*; az 1946-ra vonatkozó adatok forrása pedig Magyar Zsidó Levéltár, L.4./6. Pásztor József hagyatéka / P. J. iratai: *Pásztor-jelentés*. 8.

8. Yehuda Talmi tanúvallomása. Jelzete: Interview No. (4)94 of the Institute of Contemporary Jewry, Division of Oral History, The Hebrew University of Jerusalem. A tanúvallomás rögzítésének időpontja: 1967. december 6.

Az interjú digitális változatát lásd <https://www.youtube.com/watch?v=pburydhl0zg> (utolsó letöltés: 2015. március 2.) A Magyarországon 1945 augusztusa és 1946 novembere között működő Talmi egy héber nyelvű cikkben is beszámolt küldetéséről: *HaBricha BaHungaria*. Massuah. 5. (1977. április) 229–254.

9. Magyar Zsidó Levéltár (Budapest) L.4./6. Pásztor József hagyatéka / P. J. iratai: *Pásztor-jelentés*.17. Idézi Horváth, *DEGOB*. 39.

10. Dekel: *B'riha*. 227–231; Bauer: *Flight and Rescue*. 297–300; valamint Christine Oertel: *Juden auf der Flucht durch Austria: jüdische Displaced Persons in der US-Besatzungszone Österreichs*. Werner Eichbauer Verlag, Wien, 1999. 96–97.

11. A Rothschild kórházban működő DP-táborról lásd Christine Oertel: *Vienna: Gateway to Freedom? The Bricha and the Rothschild Hospital*. In: Thomas Albrich – Ronald W. Zweig (eds.): *Escape through Austria: Jewish Refugees and the Austrian Route to Palestine*. OR: Frank Cass, London & Portland, 2002. 1–13, kk. 8–10.

12. Judit Katzenelnbogen (sz. Piri [Perl] Burnstein) tanúvallomása, YVA, O.3/11755. A tanúvallomás rögzítésének időpontja: 2000. július 30.

13. David Lebovics tanúvallomása, YVA, O.3/9043. A tanúvallomás rögzítésének időpontja: 1996. március 11.

14. YVA, O.3/9043. 22.

15. Tova Ben-Yehuda tanúvallomása (YVA, O.3/5297). A tanúvallomás rögzítésének időpontja: 1989. augusztus 7.

16. YVA, O.3/5297. 18.

